

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота

(освітній ступінь – «бакалавр»)

на тему: «Досвід російсько-української війни (2022–2025 рр.) в українському соціокультурному просторі: філософський аналіз»

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальність: 033 Філософія
Винницька Анастасія Марія Михайлівна

Керівник: Менжулін Вадим Ігорович,
доктор філософських наук, професор

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»
Секретар ЕК _____
«_____» _____ 20__ р.

Київ – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ВІДОБРАЖЕННЯ ДОСВІДУ ВІЙНИ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ	13
<i>1.1. Війна як індивідуальний екзистенційний злам і колективний межовий досвід</i>	13
<i>1.2. Символи воєнного часу: феноменологічний опис і сенсові зрушення</i>	17
РОЗДІЛ II. ДОСВІД ВІЙНИ ТА НАБУТТЯ НОВИХ ЦІННОСТЕЙ: ФІЛОСОФСЬКО-АКСІОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ	23
<i>2.1. Втрата як умова набуття нових цінностей</i>	23
<i>2.2. Феноменологія ідентичності в умовах повномасштабної війни</i>	28
ВИСНОВКИ	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	39

ВСТУП

Повномасштабна війна російської федерації проти України, що триває з 2022 року, постає не лише як збройний конфлікт, а як екзистенційна і культурна темпоральність, у межах якої відбувається зіткнення двох світоглядних, ціннісних та символічних систем не тільки на рівні воєнних дій, а й на рівні індивідуальної та колективної свідомостей.

Незважаючи на те, що російсько-українська війна триває вже багато років, її гострота та жорстокість не зменшуються, отже, й **актуальність її філософського осмислення** тільки зростає. Російсько-українська війна розгортається як боротьба «світів» і «культур» у реальному часі, де під загрозою опиняється не лише територіальна цілісність держави, а й способи мислення, пам'яті, спільності та осмислення людського життя і смерті. В умовах постійної загрози смерті, руйнування звичних сенсових структур та традиційних форм пояснення реальності українське суспільство продукує нові смислотворчі наративи. У цій роботі ми розглядатимемо конкретні приклади, де різновимірною боротьбою людяності проти терору агресора знаходить свою габітуальність у різноманітних символах, ритуалах та соціокультурних практиках повсякдення. Великою мірою ці символи народжуються та трансформуються як відповідь на один із найтрагічніших досвідів війни – досвід втрати. Саме таким чином вони стають основою для нової онтологічної моделі української нації.

Особливістю сучасного українського воєнного досвіду є відсутність чіткої лінії розмежування між «тилом» і «зоною бойових дій», що радикально змінює структуру життєсвіту, сприйняття безпеки та характер колективного проживання війни. За спостереженням української дослідниці Ю. Доброносової, одним із найбільших викликів екзистенціального впливу на філософування та мислення є те, що війна створює клімат, у якому здатність мислити здається недоречною або навіть чужою (Доброносова, с. 131). Саме тому актуальним є філософське осмислення не лише самої війни, а й тих форм сенсотворення, які виникають у процесі її проживання. Новостворені онтологічні матриці стають

найточнішими ілюстраторами метафізики досвіду, в якому люди знаходять можливість творення колективної спільності та стійкості.

Стан наукової розробки. Оскільки у роботі досліджуються процеси, які ще далекі від завершення і самим своїм продовженням чинять опір теоретичним узагальненням, їхнє наукове осмислення ще триває. Оскільки цей період репрезентує найновіший етап трансформацій в Україні, а також містить поле свідчень та розмислів, які у реальному часі перебувають у процесі безпосереднього осмислення, наша філософська розвідка спиратиметься з одного боку на теоретичну основу, яка наразі є фрагментарною та ще не повністю артикульованою, а з іншого – на різновимірний емпіричний досвід різноманітних життєвих практик, що випереджає наявні аналітичні рамки.

У сучасних філософських дослідженнях війни щораз виразніше простежується зсув уваги від макрорівневих політико-стратегічних моделей до аналізу особистого, тілесного та екзистенційного досвіду війни. Важливою теоретичною опорою для цього дослідження стали перші спроби філософського осмислення досвідів війни, які можна знайти у матеріалах круглих столів, що починаючи з 2014 року проводяться на базі Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України редколегією журналу «Філософська думка» (2022; 2023). Ці матеріали складають важливу колективну інтелектуальну платформу для подальших рефлексій. Значну увагу у нашій роботі буде також приділено окремим авторським позиціям, які можна знайти у публікаціях багатьох провідних українських філософів, зокрема Анатолія Єрмоленка (2022), Євгена Бистрицького (2019; 2022; 2023а; 2023b), Валерія Загороднюка (2022), Володимира Фадєєва (2022), Олександра Киричка (2022), Назіпа Хамітова (2022), Юлії Доброносолової (2022) та ін., котрі можуть служити наочними прикладами численних кроків колективної філософської рефлексії української філософської спільноти на шляху до осмислення повномасштабної війни та ціннісно-культурних метаморфоз, пов'язаних із її перебігом.

Вагомий внесок у розуміння війни як середовища знецінення цінностей здійснює Вікторія Шамрай у своїй статті «Війна як знецінення цінностей у

глобальному світі» (Шамрай, 2023). Важливою частиною масиву сучасних українських філософських напрацювань є роботи представників моголянської філософської спільноти, зокрема – аспірантки кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА Олександри Амельченко, яка впродовж воєнних років проводила та завершила дисертаційне дослідження на тему «Феноменологічна концептуалізація досвідів війни» (Амельченко, 2026). У рамках того ж дослідницького напрямку в одній зі своїх статей – «Досвід війни та його суб'єктність крізь оптику провідних сучасних філософських підходів» – О. Амельченко висвітлює проблематику феноменологічного осмислення воєнного досвіду, починаючи з того, що у новітніх філософських розвідках війна дедалі частіше осмислюється не лише як політичний або моральний феномен, а як втілений досвід суб'єкта, що проживається на рівні тілесності, афектів, втрати та порушення звичних структур повсякденності (Амельченко, с. 3–4). Команда дослідників І. Девтеров, О. Маруховська-Картунова та К. Ніколенко пропонують розглядати російсько-українську війну крізь призму трьох вимірів: екзистенційного, ціннісного та людиноцентричного (Devterov et al., 2023). Місце та значення філософа як водночас теоретика, очевидця та учасника воєнних дій у повсякденні країни, що перебуває у війні, досліджує Олексій Панич. Ґрунтовний історико-філософський аналіз постання проблематики досвіду у контексті українського філософування здійснює Вадим Менжулін (2013). А феноменологічне осмислення безпосередньо воєнного досвіду і онтології війни здійснюють у своїх розлогіх працях у фахових журналах та публікаціях у інших виданнях Тетяна Огаркова, Володимир Єрмоленко (2025), Вахтанг Кебуладзе (2023а, 2023б).

Як зазначається у дисертації О. Амельченко (Амельченко, 2026), у межах філософсько-аналітичного підходу суб'єктність у війні, як правило, приписується державам, політичним елітам або військовому командуванню, тоді як досвід окремої людини залишається маргіналізованим. Спробу подолати цю обмеженість здійснював Карл-Отто Апель (1922–2017) у межах комунікативної практичної філософії, а саме етики відповідальності, що

заснована на «спільній зацікавленості у виживанні людства». Проте у ситуації війни, коли суб'єктність людей постає переважно як суб'єктність учасників дискурсу, ворожі сторони принципово не здатні до досягнення згоди. Таким чином, комунікативна теорія Юргена Габермаса, що ґрунтується на ідеї досягнення подібного раціонального консенсусу через вільний, рівноправний і ненасильницький дискурс, виявляє свою межу: спільна мета Заходу – «допомогти Україні не програти війну», а не виграти її (Амельченко, 2024, с. 4).

Натомість, як представник сучасного українського філософського дискурсу А. Єрмоленко надає відповідь німецькому філософу, висунувши тезу про необхідність переосмислення комунікативної раціональності в умовах асиметричного насильства та радикальної нерівності сторін України та російського агресора (Єрмоленко, 2022, с. 4). До його критичної позиції приєднався і Є. Бистрицький, навівши низку аргументів на користь онтологічного переосмислення війни як особливого стану політичного буття, у якому логіка комунікативного консенсусу поступається амбіціям «викривленої реальності» агресора (Бистрицький, 2023b, с. 75).

Особливої ваги набувають феноменологічні та екзистенційні інтерпретації війни. Так, відомий французький філософ ХХ ст. Емануель Левінас (1906–1995) визначав війну як форму насильства, що полягає не лише у фізичному знищенні, а насамперед у «перериванні безперервності» людей, у примусі діяти в ролях, у яких суб'єкт більше не впізнає себе (цит. Levinas, 1971, за: Амельченко, 2024, с. 6). Війна, за Левінасом, підпорядковує людину тотальності, у межах якої вона стає носієм анонімних сил. І саме у акті спротиву цій тотальності Левінас убачає можливість набуття суб'єктності у війні. Чеський феноменолог ХХ ст. Ян Паточка стверджував, що саме фронтовий досвід відкриває людині абсолютну свободу, позбавлену страху смерті, оскільки війна знищує горизонт майбутнього і зосереджує існування у моменті «тут-і-зараз» (цит. Паточка, 2001, с. 339, за: Амельченко, 2024, с. 7). Крім свободи, фронт відкриває і досвід смислоповненості, що водночас містить радикальну критику світу, який породжує війну і має бути подоланий. Акумуляція цього досвіду, на думку

Паточки, можлива через формування «солідарності уражених» – спільноти тих, хто здатен винести фронтовий досвід у площину історичного сенсу (цит. Паточка, 2001, с. 349, за: Амельченко, 2024, с. 7).

Породжені сучасною війною в Україні символи, міфологеми, метафори займають велику частку сучасного смислотворчого простору. У цьому контексті особливе місце посідає спільна праця Т. Огаркової та В. Єрмоленка «Життя на межі: Україна, культура та війна» (2025), де війна осмислюється через призму культурних образів, есеїстичного мислення та символічних форм. Війна тут постає як втілений, екзистенційний досвід, що руйнує усталені структури суб'єктності та сенсу.

Окрім матеріалів сучасних українських філософських видань, історико-філософських джерел, дотичних до тематики російсько-українській війни, ми також звертатимемось до масиву класичних праць таких філософів, як Едмунд Гусерль (1859–1938), Мартін Гайдеггер (1889–1976), Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831), Ганна Арендт (1906–1975), Мерло-Понті (1908–1961) та Мірча Еліаде (1907–1986).

Праці Е. Гусерля (зокрема «Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії» (2021)), як представника феноменологічної школи, допоможуть у цій роботі розкрити сутність інтенціональності свідомості та екстраполювати феноменологічний концепт структури переживання на площину воєнного досвіду. Доробок, здійснений М. Гайдеггером у царині екзистенціальної філософії, дозволяє у межах цього дослідження концептуалізувати досвід війни крізь призму історичності буття (*Geschichtlichkeit*), долі (*Schicksal*), миті (*Ausblick*) та рішучості (*Entschlossenheit*). Це уможливорює аналіз способів, у які індивід осмислює власне існування в ситуації радикальної невизначеності та граничного досвіду. Важливою теоретико-методологічною опорою дослідження є і феноменологічний доробок Моріса Мерло-Понті (2001), у межах якого воєнний досвід постає через призму тілесності як фундаментальної умови цього досвіду.

Здійснено українськими дослідниками (Tytarenko, & Pohribna, 2024) звернення до спадщини класика німецької філософії Георга Гегеля (Hegel, 1999) дозволяє осмислити досвід війни в межах діалектичного розвитку історії, де конфлікт постає не лише як руйнівний чинник, але і як момент становлення свободи та самосвідомості, а саме у розрізі українського досвіду війни, геополітичного самоствердження та історичної суб'єктності. Виразних розмислових відтінків набуває концепція «банальності зла» Ганни Арендт («Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла», 2021), якщо спроектувати її на феномен зла та насильства в контексті теперішньої війни росії проти цивілізованого світу, межа якого виходить далеко за терени України. Аналіз природи російського тоталітаризму відкриває можливість інтерпретації індивідуальної відповідальності та меж морального судження в умовах радикальних історичних потрясінь сьогодення, на кшталт повномасштабної війни в Україні. У межах теорій К. фон Клаузевіца та Ш. Брайтона війна осмислюється як політично й онтологічно надлишковий феномен, що виходить за межі інструментальної логіки та продукує нові смислові горизонти.

І нарешті, звернення до праці Мірчі Еліаде «Священне і мирське» (2001) у царині феноменології релігії дозволяє підсумувати окреслені теоретичні підходи через аналіз символічних і ритуальних практик, у межах яких досвід війни набуває екзистенційного та колективного сенсу, постаючи як форма переосмислення травматичного досвіду через структури сакрального та профанного. Доцільність використання напрацювань західних авторів у рамках наукової розвідки філософського осмислення досвіду війни в Україні 2022-2025 рр. обґрунтовується актуальністю фундаментальних концепцій індивідуальної екзистенції, колективної пам'яті, політичної відповідальності та моральної трансформації, що постають у контексті російсько-української повномасштабної війни.

Сказане вище дає підстави визначити **метою нашого дослідження** здійснення феноменологічного аналізу досвіду втрати як потужного джерела

для набуття нових сенсів у процесі формування української ідентичності, суверенності та стійкості на тлі російсько-української війни.

Специфіка поставленої мети визначає основні **завдання дослідження**:

- 1) дослідити феноменологічні аспекти переживання російсько-української війни через культурні та повсякденні практики українців, а також простежити, яких метаморфоз набули і як вони вплинули на структуру їхнього життєвіту у період повномасштабного вторгнення 2022–2025 рр.;
- 2) артикулювати зміст процесу проживання втрати, а також відповіді на неї шляхом набуття нових сенсів з використанням методів філософської феноменологічної дискрипції та дискурсивно-компаративного аналізу;
- 3) проаналізувати воєнний досвід українців як екзистенційно-феноменологічний досвід буття, що радикально трансформує культурну ідентичність нації, змінює її світоглядні парадигми та способи осмислення реальності;
- 4) спираючись на наявні феноменологічні описи та філософсько-теоретичні узагальнення обґрунтувати доцільність запровадження спеціального концепту – «набуття-через-втрату» – як такого, що дозволяє глибше осмислити український воєнний досвід і виявити специфіку формування колективного культурного горизонту в умовах війни.

Об'єктом нашого дослідження є досвід українців під час повномасштабного вторгнення 2022–2025 рр.

Предметом дослідження є філософська концептуалізація досвіду російсько-української війни як способу сенсотворення у сучасному українському соціокультурному контексті війни.

Методологічною основою дослідження виступають передовсім феноменологічна дескрипція та дискурсивно-компаративістський аналіз, які уможливають опис досвіду війни як безпосередньо даного феномена свідомості та одночасно його порівняльний аналіз у різних формах культурної і філософської репрезентації. Водночас, застосовані в цій роботі постструктуралістські підходи дозволяють зафіксувати проживання втрати,

трансформацію ідентичності та процеси набуття нових ціннісних орієнтацій у ситуації радикального екзистенційного зламу.

Важливо зазначити, що оскільки ця філософська розвідка великою мірою спирається на феноменологію релігії, феноменологічно-дескриптивний та дискурсивно-компаративні методи, ми будемо використовувати не тільки філософсько-наукові розвідки, а й більш широке коло джерел, як-то: публіцистичні тексти, інтерв'ю та свідчення – задля розширення теоретичного доробку та інтеграції емпіричного та практичного досвіду у науково-теоретичний контекст. Усі згадані нефахові джерела використані виключно в якості ілюстративного матеріалу, а не науково-методологічної бази дослідження. Їхнє залучення має на меті демонстрацію конкретних форм переживання, репрезентації та осмислення воєнного досвіду, що уможливорює більш наочне розкриття досліджуваних феноменів у сучасному українському досвіді війни.

Практична цінність роботи полягає у можливості використання її результатів у подальших філософських і міждисциплінарних дослідженнях війни, пам'яті та ідентичності в Україні як вістрі боротьби за людяність.

Відповідно до мети, завдань та методологічних засад роботи її **структура та зміст** набули такого вигляду:

Перший розділ «ВІДОБРАЖЕННЯ ДОСВІДУ ВІЙНИ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ» присвячено соціофілософському осмисленню повномасштабної російсько-української війни періоду 2022-2025 рр. як екзистенційного та феноменологічного зламу. У першому підрозділі «Війна як індивідуальний екзистенційний злам і колективний межовий досвід» проведено стислий аналіз поширених соціокультурних практик, символів та ритуалів, що виникли в Україні внаслідок стійкого відчуття радикальної втрати безпеки, стабільності та звичного повсякденного життєсвіту. Підкреслюється, що сучасна війна має гібридний і мультифронтний характер, де боротьба відбувається не лише у фізичному просторі, а й у сфері смислів, символів та інформації. Особлива увага

приділяється етичному та ціннісному виміру війни як граничної ситуації, що поляризує свідомості та актуалізує проблему вибору між компромісом і збереженням суб'єктності. Аналізується також ідеологічний вимір російсько-українського протистояння, зокрема заперечення ідеологами «руського міра» української культурної ідентичності та конструювання російсько-імперських міфів. У розділі також розглянуто трикомпонентну модель осмислення війни: екзистенційну, ціннісну та людиноцентричну. Окрему увагу приділено тому, як у контексті осмислення війни проблема часово-просторової дезорієнтації у вигляді травми втрати, а також у межових ситуаціях.

Як продемонстровано у підрозділі «Символи воєнного часу: феноменологічний опис і сенсові зрушення», з філософсько-феноменологічної точки зору воєнний досвід надає символам екзистенційної ваги, тому вони перестають бути нейтральними знаками й перетворюються на носії колективного спротиву та структури культурної належності. Символи функціонують як «місця згущення досвіду», де індивідуальне переживання входить у спільний культурний простір. Зокрема, увага приділяється феноменологічному опису таких культурних практик, як щоденна хвилина мовчання, спротив через мову, волонтерство, ритуали пам'яті та вшанування загиблих та інші повсякденні форми адаптації до воєнної реальності.

У другому розділі «ДОСВІД ВІЙНИ ТА НАБУТТЯ НОВИХ ЦІННОСТЕЙ: ФІЛОСОФСЬКО-АКСІОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ» реалізується аналітичний підхід до феноменології війни, який поєднує описовий і порівняльний методи дослідження для осмислення війни як простору радикальної трансформації досвіду, цінностей і механізмів конституювання ідентичності через втрату попереднього синтетично-насадженого ідеологічного наративу «руського міра». У підрозділі «Втрата як умова набуття нових цінностей» особлива увага приділяється воєнному середовищу як простору аксіологічної трансформації, де знецінення попередніх ідеологічних засад супроводжується утвердженням нових форм колективної та індивідуальної ідентичності у *цінностях*. Показано, що війна формує порядок

реальності на базі мережі резонуючих між собою індивідуальних межових досвідів.

Тим не менш, у останньому підрозділі «Феноменологія ідентичності в умовах повномасштабної війни» йдеться про те, що війна виступає як гранична подія: темпорально розтягнута напруга між самістю Я колективного суб'єкта та Іншим. У межах розділу пропонується концептуальна модель – *набуття-через-втрату* – як спосіб осмислення воєнного досвіду, де втрата постає не лише як деструктивний елемент боротьби, а й як продуктивний чинник формування нових смислів та цінностей. Український досвід актуалізує ідентичність через екзистенційний спротив, саме тому феномен цього процесу розглянуто через призму екзистенційно-феноменологічного методу відповідно. У такій перспективі другий розділ фіксує перехід від абстрактних теоретичних моделей розуміння війни до її прикладного повсякденного виміру, де ідентичність постає не як заздалегідь задана структура, а як процесуально вибудований феномен буття.

РОЗДІЛ І. ВІДОБРАЖЕННЯ ДОСВІДУ ВІЙНИ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

1.1. Війна як індивідуальний екзистенційний злам і колективний межовий досвід

Повномасштабна війна, яку Україна переживає з 2022 року, не може бути адекватно осмислена виключно в термінах геополітичного конфлікту, боротьби за ресурси чи зіткнення абстрактних «цивілізацій». Її фундаментальна специфіка полягає в тому, що вона постає як екзистенційний злам, що зачіпає самі основи людського буття, і як колективний досвід втрати, який виходить за межі індивідуального переживання. У цьому сенсі йдеться не про боротьбу культур як рівноправних історичних утворень, а про зіткнення плюралістичного світу з, як висловлюється А. Єрмоленко у статті, опублікованій за результатами обговорення на круглому столі журналу «Філософська думка», «войовничим невіглаством», «боротьбу цивілізації з варварством», яке заперечує саму можливість іншого способу буття (Єрмоленко, 2022, с. 13). Цей характер війни зумовлює і специфіку її ідейно-політичного обґрунтування. Якщо у класичних модерних моделях війна часто постає як засіб досягнення матеріальних або стратегічних цілей (завоювання територій, ресурсів, життєвого простору повсякдення), то у сучасному українському контексті фокус радикально зміщується. Метою агресії стає не стільки фізичне знищення ворога, скільки знищення Чужого як носія іншої ідентичності, іншого способу існування у світі. У цьому розумінні війна постає як форма примусу до втрати або трансформації ідентичності, а отже – як війна не проти конкретного супротивника, а проти самого факту Іншості. Саме тому сучасну війну доцільно розуміти як війну екзистенційного вибору. Йдеться про вибір між буттям і небуттям певного світу, певного способу життя, певної системи цінностей. Як зазначає В. Бистрицький, у цьому контексті війна стає продовженням політики ідентичності іншими засобами, де зіткнення відбувається не лише на фізичному полі бою, а й у сфері уявлень, символів і публічного дискурсу (Бистрицький, 2022, с. 22). Колективні

«ми-уявлення» спільнот вступають у конфлікт, знаходячи своє втілення у медійних, інформаційних та гібридних формах боротьби за смисли.

Не лише у контексті сучасності, а й у рамках світового досвіду, етичний вимір війни як граничної ситуації висвітлив Ж. Батай у метафорі: «Війна – етичний виклик, гранична ситуація, що визначає моральні якості та виводить цінності на поверхню» (Цимбал, 2022, с. 38). В ситуації коли російська федерація – моральний банкрут, воля до перемоги і миру не може бути симулякром «миру за будь-яку ціну», оскільки це позбавлятиме Україну суб'єктності. Український історик філософії Володимир Волковський наголошує на наступній необхідності щодо розв'язання російсько-українського конфлікту: «Досвід у своїх граничних формах увиразнює біполярність свідомості», тому і концепт миру повинен бути біполярним, розмежовуватися «чорним» і «білим», а не ковзати між відтінками сірості та неоднозначності (Волковський, 2022, с. 133).

Варто згадати, що онтологія російської культури поставлена на такі неоднозначні рейки ще з давніх часів. Саме тому історична реконструкція становлення «великого русского міра» як міфу все більше набуває актуальності. Власне Є. Бистрицький проводить дослідження на тему культурної актуалізації та її співвідношення з величиною політичного значення держави, яка цю культуру в собі несе. На основі контекстуально влучних статей І. Дзюби вдалося визначити, що політика війни росії, так само як і її внутрішня та зовнішня політики, спрямована на невизнання культурної ідентичності України як самостійного, політично суверенного цілого, деактуалізацію її суб'єктності на світовій політекономічній арені. Натомість росія невтомно нав'язує ідеологічно-пропагандистську поверхневу політику «культурной ідентичности в рамках большой русской нации» (Бистрицький, 2023а, с. 14). Ба більше, це примусове диктаторське колективне буття, боротьба за культурні «скрепи» і міф про «освобождение русскоговорящих» артикулюється російським диктатором на публічних виступах у медіа (Бистрицький, 2023, с. 15). Як показала історія, це і є достатнім приводом для росіян розпочати збройний конфлікт проти України.

Сучасна війна – не контактна, тому викликає великі труднощі, у дефініції понять «лінія фронту» та «тил». Швидше, варто назвати цю війну мультифронтною, гібридною. Загалом, семантика сучасної війни вимагає оновлення. У будь-якому випадку вивільнення воєнного досвіду зі свідомості у парадигму комунікації відображає феномен «постправди», коли пріоритет завойовують описи, а не безпосереднє досвідчування: «Життя проживається, а головно, відчувається, через дії. Вони є показником дійсності буття. Вони є показником продукування, а не споживання. Прогресу, а не деградації. Дії освітлюють горизонт буття, яке ще є шанс набути, а не вивищують величні, але закам'янілі та мертві руїни минувшини» (Волковський, 2022, с. 133). Як зазначає А. Скороход в рамках міждисциплінарного наукового столу, такі конфігурації смислового поля як опис реальності, спрямування полемічних наративів, зміна світоглядного устрою – це все є складовими ідеологій, які не обходяться без «інструментарію постправди» (Скороход, 2023, с. 65). Остання функціонує як механізм селективного конструювання реальності, тому може використовуватися як агресором, так і стороною, що обороняється. Водночас можливість описувати, рефлексувати, філософувати – невимовно важлива, як апарат встановлення та регуляції інтелектуальної ідентичності.

Тут настає фундаментальний момент трансформації. Філософія виходить за межі власної усталеної природи понять, відкриває власні горизонти не через неможливість досягнути дійсність, чи навпаки – надмірну примітивність. Метаморфоза філософії полягає у невимовній близькості та одночасній віддаленості від життя. Вона повинна бути гнучкою задля того, щоб спостерігати за Буттям, а згодом трансцендентувати його через імена. Спускаючись знову до людини, філософія губиться у діях, де немає часу на роздуми та описи. Дослідники філософії війни І. Девтеров, О. Маруховська-Картунова та К. Ніколенко пропонують розглянути модель філософії війни, зокрема російсько-української, у трьох вимірах: екзистенційному, ціннісному та людиновимірному (Devterov et al., 2023, p. 48). Розгляньмо кожен із вимірів по-

окремо, так як задана модель, на нашу думку, є влучним способом структурування та осмислення подальшого аналізу феномену війни в цілому.

Перший вимір – екзистенційний, або ж онтологічний, характеризується історико-культурною спадщиною у різноманітних її формах (від матеріальних доказів до психоемоційних адаптацій), що формує певні уявлення нації про ідеологічні та ментальні константи війни. Цей вимір можна назвати довершеним у післявоєнний період або період затягнутої війни, коли воєнна парадигма вросла у культурно-історичний код настільки, що віддзеркалюється у щоденних способах сприйняття, інтерпретації реальності та міфів війни.

Наступний вимір формує ціннісну основу зі складових індивідуального або колективного характеру. Якщо попередній вимір стосується підсвідомих пластів пам'яті, то цей – артикулює та структурує систему свідомо осмислених орієнтирів, які спрямовані на позиціонування себе як учасника війни, борця за національну ідентичність. Важливо, що без винесення реальності світу на рівень свідомого та екстраполяції свого «Я» як центру феноменологічного досвіду на цю реальність, неможливим є повноцінне формування ціннісного ставлення до війни та її значення у довгостроковій державотворчій перспективі.

Третій вимір – людиноцентричний, зосереджується на людському потенціалі та форматі його реалізації в умовах війни, висвітлюючи в культурному аспекті позитивний і негативний досвід, набутий під час воєнних дій. На цьому рівні характерним є феномен масової культурної мобілізації. З'являються приклади героїзації культурних архетипів у обличчях конкретних учасників воєнних подій – військовослужбовців, волонтерів, медиків, цивільного населення, які в суспільній свідомості набувають статусу носіїв героїчного досвіду. У цих збірних образах акумулюється колективний екзистенційний досвід війни. Так само, загиблі воїни стають символами втрати і, як не дивно, чи не найбільшими мотиваторами до дії, зокрема помсти, навіть після фізичної смерті. Ця людиноцентричність, сформована демократично, а не під тиском тоталітаризму, є ознакою динамічних суспільств, котрі перебувають

у процесі трансформації ціннісних орієнтирів та синхронізації історичних наративів із масивом культурної спадщини (Devterov et al., 2023, p. 51).

Досвід війни оголює вразливість людського існування і продукує масштабну втрату: втрату безпеки, стабільності, домівки, тілесної цілісності, а також усталених уявлень про світ. Не менш важливою є глобальність потенційної втрати легітимності міжнародного права у країнах ЄС та світу, котрих від краху людяності захищає лише відносна територіальна віддаленість. Саме ця колективна втрата стає вихідною точкою для подальшого осмислення символів і сенсових зрушень воєнного часу з фокусом на досвіді українців у 2022–2025 рр.

1.2. Символи воєнного часу: феноменологічний опис і сенсові зрушення

Воєнний досвід радикально змінює статус символів у культурі. Те, що в мирному контексті могло залишатися елементом фонові семіотики, у війні набуває екзистенційної щільності й стає носієм досвіду втрати, спротиву та належності. Символи воєнного часу функціонують не лише як знаки репрезентації, а як місця згущення переживання, у яких індивідуальний досвід виявляється вписаним у колективний горизонт смислів. Основу, полотно, на якому суспільство креслить цей горизонт описує В. Волковський та виділяє чотири основні аспекти.

Коли йдеться про сферу «спільності» та народження смислів у ній, передусім маємо на увазі наявність культурно-ідеологічної самоідентифікації з ідеальною спільнотою, візією нормативності у суспільстві: суб'єкт має бути частиною певної культури, часто директивно, незалежно від реального досвіду включеності.

По-друге, можна говорити про «об'єктивну» констатацію обізнаності та включеності в культурний контекст, позицію «я знаю». У воєнний час цей тип належності часто проявляється через впізнавання мемів, жартів, знаків і ритуалізованих форм комунікації, що циркулюють у спільному досвіді війни.

Третій вимір – генеалогічний. Він ґрунтується на переживанні себе як сформованого в певному культурному середовищі: «я належу до цієї культури, бо вирощений і сформований у її контексті». Тут ідентичність постає не як вибір чи декларація, а як екзистенційний факт втіленості.

Нарешті, четвертий вимір – асоціативний, пов'язаний із прийняттям окремих так званих «мемів» культури. «Мем» у цьому сенсі постає як атомарна одиниця значущої інформації – образ, фраза, жест або символ, який включає суб'єкта у спільний простір смислів. У воєнний час саме цей рівень часто стає вирішальним: належність до ідентичності проявляється через розпізнавання й відтворення символічних елементів, що конституюють досвід спільності (Волковський, 2022, с. 134).

Резюмуючи, можемо сказати, що комунікативна спроможність уможлиблюється завдяки усім 4-ом складовим культурно-ідеологічної приналежності, проте, говорячи про смислову наповненість воєнного повсякдення, справжню спільність, розрізненість між «свій» і «чужий» можна розпізнати завдяки тим найтоншим сигналам, символам, які глибоко вкорінені в асоціативний простір і виявляються не на рівні декларацій чи ідеологічних формул, а в миттєвому впізнаванні, співналаштуванні та тілесно пережитій очевидності спільного досвіду.

Одним із провідних «мемів», що здобув своє місце у воєнному повсякденні є фраза «Доброго вечора, ми з України». Її сказав у розмові на канадському радіо фронтмен гурту «ДахаБраха» Марко Галаневич, а як елемент композиції фраза прозвучала у 2021 році в електронному треку гурту «PROBASS Δ HARDI». Проте її справжня актуалізація відбулася у лютому 2022 року, коли Андрій Хливнюк (*Бумбокс*) виконав її а capella на Софійській площі в Києві. Тоді вона «вже стала маркером на означення приналежності до нації, яка веде боротьбу», пишуть у газеті BBC News Україна (Ковалевська, 2022). Цей «мем» функціонує не як фраза-привітання, а як акт мовного самоствердження, хоча семантично може здаватися інакше. Його феноменологічний сенс полягає у трансформації буденної формули ввічливості в маркер колективного свідчення буття українців

як нації. Тут мова виконує спротив загрози та потенційній втраті буття на символічному фронті.

Попередньо ми вже згадували характерну потребу воєнної філософії змінювати дистанцію між нею та, власне, об'єктом спостереження. Цікаву стратегію у поширенні досвіду втрати та мовчазного наближення до війни зауважила Кейт Мак Лохлін, дослідивши явище «параполеміки» (Блекер, 2022, с. 19). У центрі параполемічних наративів опиняються не самі бої, а затишся між ними, простори очікування, побутові сцени тилу й напів-тилу – кухні, дороги, блокпости, тимчасові притулки. Саме тут суб'єкти намагаються осмислити свій досвід, проговорити етичні дилеми, сформувати мінімальні структури взаємної довіри й співприсутності.

Війна радикально змінює статус смерті як феномену колективного досвіду втрати. Як зазначають Т. Огаркова та В. Єрмоленко, «Жодна смерть уже не є приватною справою. Вона не лише засмучує – вона зобов'язує.» – а згодом додають, – «І тому кожна смерть – це зв'язок. Кожна смерть нас примножує. Кожна смерть збагачує нас на імена. Ми обростаємо ними, іменами своїх людей» (Огаркова, Єрмоленко, 2025, с. 17). Переживання смерті близьких, жалоба, траур стають ритуалами, без яких картина національної ідентичності не була би повноцінною. Спільні «слова» (інакше кажучи, символи жалоби) виконують функцію стабілізації соціального зв'язку, виступаючи «субститутом довіри» у ситуації розірваної повсякденності.

Особливого значення набуває проблема поховання як просторового вкорінення втрати. Огаркова та Єрмоленко вводять метафору «руїни»: «Це зраний простір, який вже життям не є, але все одно про нього нагадує», – це простір уможливлення після життя. Життя після втрати. Країна, що перебуває у війні, вкрита руїнами як матеріальними носіями втрати. У феноменологічному сенсі руїна фіксує межовий стан між присутністю та відсутністю, де пам'ять не може бути витіснена і постійно повертає суб'єкта до досвіду втрати. Одним із прикладів таких руїн є цвинтарі. Автори підкреслюють, що «Культури різняться, зокрема, обрисами своїх цвинтарів» (Огаркова, Єрмоленко, 2025, с. 105).

Українські військові цвинтарі завжди всипані прапорами. Жалоба набуває просторового й тілесного виміру: у публічних похованнях, у спонтанних меморіалах, у фотографіях на стінах пам'яті, у стрічках і прапорах.

Показовим є феномен часової дезорієнтації у переживанні втрати, коли відлік ведеться від «майбутнього, якого вже не існує». Описане в книзі прагнення «округлити» вік загиблих дітей у свідченнях Михайла, одного із постраждалих від окупації жителів міста Ізюм навесні 2022 року, можна інтерпретувати як феноменологічну спробу продовження буття через мову: «Старшому Дмитру за дев'ять днів мало виповнитися 15», – каже він, – «Олексію за дев'ятнадцять днів мало виповнитися 10», – а маленькій Аріні – «за півроку мало бути чотири» (Огаркова, Єрмоленко, 2025, с. 101). Час у таких наративах перестає бути лінійним і стає простором символічного, метафоричного, містичного. Субстанцією, котра не дозволяє до кінця втратити. Особливо травматичним феноменом стає парадоксальний досвід «зниклих безвісти», оскільки прирікає родини на подвійне страждання: відсутність близької людини поєднується з відсутністю місця її поховання. Руїна закарбовується тільки в уяві, її феноменологія стає радше внутрішньо пережитим простором втрати, ніж локалізованим місцем пам'яті, що позбавляє жалобу можливості тілесного вкорінення і переводить її у сферу уявного, символічного та наративного відтворення присутності відсутнього. Процес горювання не може стати завершеним.

Відомий філософ та релігієзнавець Мірча Еліаде вивчаючи природу проживання сакрально-релігійного досвіду, зокрема у контексті втрати та поховання, пропонує концепт священного простору, що характеризується обірваністю, фрагментарністю і неоднорідністю, в той час коли світський простір дійсності навпаки є однорідним і нейтральним (Еліаде, 2001, с. 13). Священний простір відчувається як реальний, а символи і ритуали повсякдення сприймаються як засоби забезпечення неперервності простору в умовах зовнішнього хаосу. Множина культурно-релігійних обрядів, що акумулюють «святі місця» в окремих ділянках реальності, створюють такий собі приватний

Всесвіт. У контексті українського досвіду війни та втрати цей простір жалоби і релігійного переживання є колективним вмістилищем пам'яті. Важливо, що у нашому випадку вихідна точка творення сакрального світу не містить релігійного забарвлення. По-суті, спільноту мирян заступає національна спільнота українців (чи будь-якої іншої нації), яка переживає насилля ззовні і шукає засоби опори для колективної ідентичності. Вищезгаданий приклад просторово-часової дезорієнтації притаманний початковим етапам горювання, що у свою чергу не нівелює його значущості. Еліаде наголошує на тому, що люди у межовій ситуації «не вільні обирати священну землю, вони тільки шукають і знаходять її за допомогою таємних знаків» (Еліаде, 2001, с. 14).

Процес втрати-пошуку можна екстраполювати як на колективно-індивідуальний досвід так і на площину української землі, як сакральної спадщини. Символіка, щоденні ритуали, національні практики на кшталт культури поховань та оздоблення українськими стягами цвинтарів, щоденної хвилини мовчання або ж «стін пам'яті» наділяють хаос війни організованою структурою. А у часи масового цифрового доступу з'являються медіа-способи організації хаосу, який точиться і у кібер-просторі, наприклад: платформа пам'яті «Меморіал» (Платформа пам'яті «Меморіал», б.д.), або оновлена онлайн-експозиція Українського інституту національної пам'яті («Український інститут національної пам'яті». Офіційний вебсайт), інтерактивна віртуальна виставка-реконструкція, що відтворює руйнування російським агресором Маріупольського госпіталю 9 квітня 2022 року (Polglase et al., 2022).

Таким чином символи воєнного часу постають не вторинними культурними маркерами, а фундаментальними структурами осмислення досвіду граничності у війні. Вони конденсують у собі втрату різних рівнів усвідомлення та стосунку, переводячи індивідуальне переживання у простір колективного сенсу. Через низку культурних одиниць – мову, ритуали жалоби, простори руїни та поховання – війна переосмислює саме буттєве тло повсякдення, змінюючи ієрархію значущого. Вона перебудовує та впорядковує мислення так, щоб вивести на п'єдестал виживання найнеобхідніше. Саме в цій точці

феноменологія символів переходить у філософію цінностей. Втрата перестає бути лише негативним досвідом і набуває статусу умови відкриття цінності життя, присутності, спільності та самого Буття. Власне, Буття «Нас» як українців, нашого національного генетичного коду. Цей перехід окреслює логіку подальшого аналізу, в межах якого втрата розглядатиметься не лише як травма, але як екзистенційний поріг, що радикально змінює спосіб ціннісного переживання світу.

РОЗДІЛ II. ДОСВІД ВІЙНИ ТА НАБУТТЯ НОВИХ ЦІННОСТЕЙ: ФІЛОСОФСЬКО-АКСІОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ

2.1. Втрата як умова набуття нових цінностей

Війна виявляється не лише подією історії, а подією Буття, яка змінює спосіб перебування людини у світі та відкриває потенційну можливість набуття нових сенсів. Метафора «ампутації» дедалі частіше з'являється у сучасних наративах війни, змальованих у спільному дослідженні Тетяни Огаркової та Володимира Єрмоленка, як спроба описати досвід втрати, який виходить за межі звичайної семантики жалоби. Вона вказує на радикальний феноменологічний злам цілісності суб'єкта, як у тілесно-психологічному, так і у філософському сенсі. Ампутація кінцівки, часу, фрагменту життя, власного дому, омріяної держави тощо (Єрмоленко і Огаркова, 2025, с. 53).

Зауважуємо посилання на метафору втрати і у працях філософів М. Реткліффа (2023) та М. Мерло-Понті (2001), які описують її у феноменологічному сенсі як травму самості, втрату звичної тілесної конституції та підрив можливості ідентифікації Я суб'єкта. Визначення речей і нас самих залежить від стосунків з людьми та зовнішніми об'єктами: «Значення властиве речам і сприймається разом із ними, а не приписується їм у результаті сприйняття» (цит. Мерло-Понті, 2001, Ratcliffe, 2023, за: Амельченко, 2025, с. 9). Ми пізнаємо та втілюємо потенційність навколишнього світу через взаємодію з ним, і власну потенційність як суб'єкта, що визначає корисність об'єктів для себе та себе для них через свою з ними взаємодію. На противагу цьому, у процесі втрати, людина переживає досвід очікування реалізації можливостей, які вже не є і не зможуть стати актуальними. Українська дослідниця О. Амельченко звертає увагу на те, що М. Реткліфф описує момент усвідомлення горювання як злам феноменологічної структури сприйняття дійсності. Емоційна інтенсивність є подвійно спрямованою: на конкретний об'єкт горювання та на суб'єкт, який цей процес проживає (цит. Ratcliffe, 2023, Амельченко, 2025, с. 10). Ба більше, цей досвід стосується і сприйняття потенційних загроз у майбутньому. Іншими

словами, інтенсійність знаходить свою точку опори у теперішньому та постійно спрямовується на проектування майбутнього, яке не може існувати без включення в нього досвіду травматичного минулого. По-суті, втрата та власне, процес горювання у її наслідку феноменологічно заміщають втрачений об'єкт у свідомості суб'єкта та формують візію життєвіту. Цієї патології можна уникнути за умови якщо ця втрата не витісняється зі структури досвіду, не стає лише реакцією на відсутність, а визнається суб'єктом як така, що змінює спосіб Буття-у-світі.

Таким чином Втрата стає смислотворчим центром та імпульсом до народження нових сенсів. Але як можливі у світі ампутованих потенційностей примирення із втратою, набуття нових цінностей та докорінна перебудова структури життєвіту?

Війна – це середовище «знецінення цінностей» (Шамрай, 2023, с. 6). Проте, попри тавтологію та певну цинічність, цей процес не є однозначним. Знецінення одних тягне за собою утвердження інших. Цікаве дослідження соціокультурних практик у воєнний час у розрізі геополітики провела команда українських дослідниць-журналісток (Botvyn et al., 2022). Вони виділяють екзистенційний та аксіологічний аспекти сенсотворення. Перший стосується визначення підстав легітимності політичного існування нації в умовах глобальної конфліктності. А екзистенційний аспект сенсотворення, за їхнім аналізом, пов'язаний із питанням самого права на Буття: чи має спільнота можливість утверджувати себе як суб'єкта історії, чи її існування редукується до об'єкта геополітичних впливів. Другий визначається спроможністю нації тримати культурну конфронтацію з агресором на тому ж рівні, що і військову. У межах цього дослідження українська національна культура розглядається як така, що виростає з традиційних форм самоідентифікації, символічних практик і колективної пам'яті (що великою мірою в українському контексті базується на архетипі жертви) (Botvyn et al., 2022, р. 85). Війна у цьому процесі виступає каталізатором: пришвидшує проживання Втрати та відсіює застарілі цінності, заміщаючи їх новими.

Дослідниця соціальної філософії В. Шамрай окремо виділяє воєнне середовище як таке, в котрому ціннісні пріоритети та орієнтири перебудовуються в нових конфігураціях і набувають нових сенсів. За словами авторки, «Цінність – ніщо інше як культурно зумовлений конструкт у мережі норм, якими регулюються властивості кланів, держав, груп та індивідів» (Шамрай, 2023, с. 11). Важливу ремарку тут варто внести, звернувшись до дослідницьких напрацювань в напрямку філософської герменевтики, розробленого П. Рікером. Філософ розводить дві сфери світу, з котрих той складається: дійсність (*Wirklichkeit*) та цінності (*Wert*). На його думку, тільки зведення цих двох уможливорює побудову цілісного простору життя, яке ми називаємо світом (Rickert, 1910: S. p. 11, у Шамрай, 2023, с. 12). Гайдеггер же як представник філософського екзистенціалізму мислить про цінності наступним чином: саме переоцінка цінностей робить буття цінним у своїй суті. Філософ пропонує мислити зміну цінностей як екзистенційну можливість, чи навіть обов'язкову властивість буття. Таким чином останнє – стає цінністю, а отже, сама метафізика стає «мисленням у Цінностях» (Heidegger, 1997, у Шамрай, 2023, с. 12).

Повертаючись до заданої тематики та контексту нашої роботи, вищезгадані аргументи наштовхують на шлях осмислення воєнного часу як підходящого клімату для конституювання нових цінностей на фоні критики, екзистенційної межовості та рефлексії. Проте цінність лише у межах внутрішньої індивідуальної переоцінки є умовною і неповноцінною. Відтак стабільність і розвиток соціуму, включно з його безпекою та здатністю до виживання, безпосередньо залежать від збереження й постійного відновлення системи духовно-культурних цінностей. Українська культурологиня О. Лопуга наголошує на тому, що специфіка Цінностей як системи полягає у тому, що ті притаманні не окремим носіям, а цілій спільноті, яка формує духовну культуру. Ця духовна культура є поєднанням власне духовних цінностей індивіда та матеріалістично-утилітарного ладу сьогодення (Лопуга, 2023, с. 55). Воєнна реальність як масивний межовий фрагмент постсучасної цивілізації, пропонує

суб'єкту «примітивізацію та уніфікацію свідомості та поведінки» (Лопуга, 2023, с. 56). Цінності у цьому контексті стають точками зв'язку між теоретичним світом ідеологій та сферою мілітарного, «матеріалістично-утилітарного відчуження».

Водночас можемо говорити про істинне привласнення цінності лише за умови прийняття разом із нею відповідальності, яку вона тягне. Привласнення та формування цінності – це темпоральний процес, що визначається здатністю людини «самовідносити себе до її власне людської автентичності» (Шамрай, 2023, с. 13). Для цього варто артикулювати український контекст, щоб показати, що йдеться не лише про реактивну мобілізацію культури, а про її внутрішньо-структурну філософську трансформацію. Висхідний шлях до ціннісно-ідеологічної тотальності на державному рівні починається з індивідуальної вольової діяльності індивіда. Еммануель Левінас у своїх роздумах на тему феноменології воєнного досвіду, укріплює цю позицію, показуючи, що війна є насильством онтологічним на рівні одиничного суб'єкта. Вона «перериває безперервність» особистості, змушує людину грати ролі, в яких вона більше не впізнає себе, і зраджувати власну сутність (Амельченко, 2024, с. 6). Ідентичність ніби розчиняється у тотальності війни, не даючи простору для самоствердження та навіть самоідентифікації. Таким чином, втрата «безперервності» (не у темпоральному, а швидше онтологічному сенсі) не лише руйнує ідентичність, але й відкриває можливість її нового заснування. По-суті, це втілення потенційності, закладеної у онтологію війни як такої, у напрямку знищення або переродження, що залежить від низки культурних чинників.

Ян Паточка розгортає цей парадокс ще радикальніше. На його думку, фронт є місцем досвіду «абсолютної свободи», оскільки війна знищує майбутнє як горизонт планування. Напруга між Буттям і не-Буттям, перебування у цій полярності створює ідеальні умови для сенсотворення. У ситуації максимального зближення зі смертю, люди переживають абсолютну свободу, де битва не є засобом для чогось іншого, свобода постає «тут і тепер», позбавлена утилітарної мотивації (цит. Паточка, 2001, за: Амельченко, 2024, с. 7). Тобто

схема формування глобального сенсу збереження та захисту нації бере свій початок з індивідуального досвіду умовного суб'єкта, який переживає воєнні дії на фронті. Націєтворення як історичний чинник природно витікає із індивідуальної мотивації уражених війною. У культурі ж (як тотальності) нова Цінність, набута в результаті переживання одиничної межової ситуації, закріплюється у тому випадку, якщо ця цінність «відгукується» у низці подібних досвідів. Таким чином, можемо стверджувати, що хоча переживання травматичного досвіду є індивідуальним філософсько-психологічним феноменом, його смислотворчий потенціал не замикається у межах приватної біографії. Ба більше, множинне повторення граничного досвіду, що резонує один з одним та щораз сильніше підтверджує свою значущість, і є запорукою усвідомлення втрати, її прийняття та, нарешті, творення нової Цінності на її місці.

Вагомий екскурс онтологією української національної спільноти проводять українські дослідники В. Титаренко та Д. Погрібна. Вони описують її нехронологічність, спираючись на доробок Ю. Вассіяна, мовляв, «героїчні історичні події минулого України сприймаються не як уроки, а як нагоди для сентиментальної ностальгії» [переклад наш] (Tytarenko & Pohribna, 2024, p. 64). Причина цьому – постійне становище українців як нації-фронтира, діалектичної точки зіткнення ідеологій Сходу та Заходу, що перебуває у постійній боротьбі за самобутність (чи то територіальну, чи то ідеологічну). Оповита байками про славу долю, українська земля є стратегічним майданчиком для втілення політичних теорій могутніх індивідів та націй-сусідів у практику. Тим не менш, у цьому приреченні проглядається унікальний ціннісний потенціал. В. Титаренко та Д. Погрібна наводять думку німецького філософа Г.В.Ф. Гегеля про те, що війну, та й будь-яку боротьбу загалом, не варто сприймати як тотальне зло, а швидше як каталізатор вивільнення або повернення внутрішніх засадничих потенцій: «У війні існує вільна можливість того, що не лише окремі визначеності, але й їхня сукупність як життя буде знищена – чи то для самого абсолюту, чи для народу. Таким чином війна зберігає етичне здоров'я народів у

їхній байдужості до визначених речей [Bestimmtheiten]; вона перешкоджає тому, щоб останні закам'янили, а народ звик до них, так само як рух вітрів зберігає моря від тієї застійності, яку спричинив би постійний штиль, і яку спричинив би серед народів постійний (або й справді «вічний») мир» (цит. Hegel, 1999, 140–141, за Tytarenko, & Pohribna, 2024, p. 62).

Як же раніше було сказано, досвід війни це завжди множинне особисте переживання межового досвіду. По-суті, українська ідентичність є сукупністю межових досвідів, які знаходять свою колективну опору у ностальгії за втраченим. Вассиян стверджує, що незважаючи на потужний ідейний зв'язок між індивідами, що утворився у результаті рефлексії «на полі бою» (ба більше, став закладеним у генетичний код пересічного українця), виживальницький порядок буття є занадто фрагментарним і неповноцінним (Tytarenko & Pohribna, 2024, p. 63). Для розквіту та подальшого життя нації індивід повинен усвідомити свою цінність не як пасивного спостерігача або теоретика, а як частину органічної єдності буття української нації. Базові інстинкти вже закладені, боротьба неминуча, але що як поставитись до неї не як до тимчасового епізода історії, а як до фундаментальної якості української природи Буття?

Дотепер доленосні історичні події українського народу залишалися лише неповноцінними кадрами минувшини. Більший пріоритет завойовували приватні інтереси захисту землі у момент загрози, а ніж створення вольового ідеалу та плану національного Буття (Tytarenko & Pohribna, 2024, p. 67). Український індивід як модус століттями перебував у екзистенційній подвійності, коли зараз, у період повномасштабного вторгнення, має шанс замінити свою «оборонну» роль на «творчу», відмовитися від самомаргіналізації та заявити про себе як про повноцінного суб'єкта глобального Буттєвого дискурсу.

2.2. Феноменологія ідентичності в умовах повномасштабної війни

Повертаючись до прагматичних засад нашого філософського огляду воєнного досвіду в Україні часів повномасштабного вторгнення, хочемо

запропонувати модель осмислення цього досвіду як процес набуття-через-втрату. Питання ідентичності традиційно розглядається крізь призму сталості, безперервності та самототожності суб'єкта з власними ціннісними орієнтирами та самовідношення його до спільноти. Водночас досвід людського існування, зокрема через демонстровану у попередньому розділі призму феноменологічного методу, свідчить про формування «Я» та ідентичності (як у індивідуальному, так і колективному сенсах) саме *завдяки* втраті, а не *попри* неї. Війна у своїй динамічності та деструктивності у масштабах національної історії постає як продуктивна подія. А. Брентлі підсилює цю тезу результатами соціологічних розвідок, здійснених з початку повномасштабного вторгнення, у порівнянні з даними попередніх років. Він називає події 2022 «екзогенним шоком», тобто точкою де натяг між зовнішньою атакою агресора та внутрішнім питанням єдності досяг свого епогею (Brantly, 2024, p. 386). Це є своєрідним колективним межовим досвідом нації, шляхів розгортання подій після якого є два: підкорення та знищення, або перетворення середовища на «кузню ідентичності». Внаслідок проживання воєнного досвіду усі попередні фрагментарні елементи життєвіту повсякдення кодифікуються під спільний проєкт нації.

Вивчаючи геополітичну реальність сучасної України через призму аналізу наративів повномасштабного вторгнення, команда дослідниць Т. Ботвин, М. Александрова, Л. Кринець, Р. Добровольська, О. Руденко визначили, що історична травма переживається ширше в національно-культурному вимірі й впливає із загального досвіду болю. Ба більше, з допомогою феноменологічно-компаративістського підходу визначили, що у світоглядній парадигмі українців війна постає як явище, тісно пов'язане з процесами національної самоідентифікації та соціального героїзму, тоді як інші культурні традиції можуть надавати перевагу соціально-емоційним або іншим акцентам у її осмисленні (Botvyn et al., 2022, p. 90). Крім того автори додають: «Війна у геополітичному вимірі — це не лише страждання і руйнування, а й можливість» [переклад наш] (Botvyn et al., 2022, p. 90). Так як цей процес вирізняється

сутнісною амбівалентністю на користь обох шляхів розгортання подій, то, щоб осідлати вектор можливостей, ідея сучасної України має ґрунтуватися на процесі позбавлення постколоніального синдрому та формуванні української культури на основі традицій і настроїв національної культури, феноменологічні сигнали якої ми вже описували вище.

Очевидним є той факт, що війна є причиною виникнення явища раптової масової смертності. Водночас, крім феноменологічного виміру страху смерті, ритуалізації втрати та формування символічних практик, про які ми вже згадували у попередньому розділі, війна відкриває більш глибинний онтологічно-екзистенційний рівень переживання людського буття. У процесі деконструкції модерної етики та моралі смерті команда дослідників підійшла до цього питання у контексті проживання війни (Wierzchowski et al., 2024). У межах сучасних соціальних інституцій смерть дедалі частіше витісняється з публічного простору, редукується до об'єкта медичного знання та технічного контролю, що формує ілюзію її керованості та віддаленості від повсякденного досвіду. У той час, коли в умовах війни усе суспільство занурюється у надмірно присутню даність смерті. Смерть виходить за рамки приватності або статистики. Суб'єкт ніби «дотикається» до своєї кінцевості, межовості як структурної умови існування. Водночас фактично не вмираючи. Цей психофізичний дисонанс викликає «подвійність відсутності та присутності смерті» [переклад наш] (Youvan, 2024, у Wierzchowski et al., 2024, p. 941). Як не дивно, у парадигмі воєнної реальності, це дотикання до смерті мобілізує суспільство і інтенсифікує культуротворчі механізми: «Усвідомлюючи смертність, індивіди, суспільства та нації парадоксально прагнуть зберегти минуле, водночас ретельно плануючи майбутнє, ніби смерть не є неминучою» – стверджує соціолог і філософ постмодерніст Зигмунт Бауман [переклад наш] (Bauman, 1992, у Wierzchowski et al., 2024, p. 941). Радикалізація поняття смерті результує у потребі глибокого творчого та інтелектуального результату буття.

У цій дуалістичній напрузі між руйнуванням і творенням, між надмірною присутністю смерті та спробами її осмислення, формуються нові модуси

колективної чутливості. У межах подальшого аналізу трансформації ідентичності в умовах війни особливу аналітичну рамку становить матеріальна феноменологія В. Приходька, яка дозволяє інтерпретувати воєнний досвід як процес тілесно-матеріального конституювання суб'єктивності. У своїй статті «Феномен війни: точка бачення матеріалістичної феноменології» (2023) автор пропонує розглядати досвід екзистенційно-топографічно організовану мережу тілесності, просторовості та інакшості (Приходько, 2023, с. 37). У цій перспективі ідентичність формується через включеність у досвідні практики, які завжди є просторово локалізованими, тілесно пережитими та структурованими через досвід інакшості. Тобто позитивність формування стійкої самосвідомості групи залежить від чіткої візуалізації Іншого, загрозованої людської тілесності ворога, напруження відмінності між ним та внутрішнім «Я» суб'єкта (як індивідуального, так і колективного). Таким чином межева ситуація, втілена у образі феноменологічного Іншого, спонукає до постійного підтвердження власної відмінності. У такій конфігурації війна постає як продуктивна подія. Проте важливо зазначити, що редукція Іншого виключно до фігури ворога не є нейтральним актом, адже вона радикалізує межу між внутрішнім і зовнішнім світами, перетворюючи її на екзистенційно насичену дихотомію.

Розглядаючи дихотомію добра і зла як один із базових механізмів конституювання ідентичності у воєнному контексті, неможливо оминати концепцію антропологічного аналізу Ганни Арендт, яка радикально переосмислює саме поняття зла, відходячи від його метафізичної інтерпретації до аналізу його повсякденної, інституційно опосередкованої форми. Авторка кидає виклик морально-правовому кодексу війни, демонструючи, що зло не обов'язково постає як свідомий вибір демонічного суб'єкта, а радше як результат втрати здатності до мислення, рефлексії та судження. Непомітне укорінення у структурах влади є головним принципом «банальності зла» за Арендт (Філіпова, 2024, с. 26). Інституціоналізоване насильство феноменологічно означає втрату спільного світу, різноголосся влади та народу, або навіть неможливість народу проявити свій голос узагалі (як це притаманно закритим тоталітарним режимам

на кшталт рф). Для Арндт влада та насильство у своїй чистій формі протилежні один одному (Філіпова, 2024, с. 27). Відтак, у контексті війни з боку росії як агресора, насильство сигналізує про втрату легітимності політичної волі і перетворює народ на машину примусу, деформуючи його структуру ідентичності. Суб'єкт більше не конституює себе через відкритість до Іншого, а навпаки – через його заперечення і знищення. Слушно на тему «банальності зла» як неусвідомленого «ресентименту» нації висловлюється український дослідник антропології В. Загороднюк. Він стверджує, що у сучасних політичних ідентичностях функціонує як прихований механізм перекладання відповідальності за власні історичні та соціальні невдачі на зовнішнього Іншого. Концепт *das Man*, що займає вагоме місце у рамках дослідження німецького філософа-екзистенціаліста М. Гайдеггера, додатково підсилює цю інтерпретацію ресентименту ідентичності, конкретизуючи те, що суб'єкт у стані розчинення в анонімній масі делегує власну автентичність безособовому «вони», уникаючи індивідуальної відповідальності за власні дії (Heidegger, 1927, у Загороднюк, с. 25–26). У контексті російсько-української війни можемо стверджувати факт ресентименту у російській свідомості, який руйнує здатність до смислотворення як таку .

Натомість, у контексті українського досвіду війни, можемо спостерігати протилежну тенденцію. Актуалізація ідентичності як простору спільного смислотворення відбувається у тих широтах свідомості, де саме спротив насильству набуває екзистенційного значення. Є. Бистрицький, аналізуючи концепцію насильства та його походження за Г. Арндт, пропонує мислити насильство супроти ідентичності за допомогою категорій екзистенційної філософії. Введений українським автором термін «екзистенціал ідентичності» – це фундаментальна, апріорна структура буття людини та спільноти, яка визначає горизонти їхнього саморозуміння і сприйняття світу, задає способи повсякденного існування та водночас опосередковує формування соціально-політичної організації життя. Тобто це вихідна точка, яка передуює будь-якому свідомо-раціональному акту дії та не може бути повністю осягнута рефлексивно.

І цей вихідний пункт інтерпретації смислового горизонту того чи іншого виміру ідентичності може зіграти злий жарт у межах комунікативної філософії сучасності. Якщо весь об'єм культурно-політичних надбань становить екзистенційний вимір ідентичності суб'єкта, частиною якого він є і, найімовірніше, «занурений самим фактом власного існування вже – апіорі – до свідомо-раціональної дії», то зовнішній спостерігач не може апелювати до раціональності життєсвітних догм, якими цей суб'єкт відмежований від решти світу (Бистрицький, 2019, с. 59). Таким чином, сучасна комунікативна філософія виявляє неспроможність протистояти ідеї «русского міра» як агресивно-тоталітарній моделі маніпуляції. Натомість можна визнати той факт, що ідентичність є у певному сенсі уявленою реальністю. І має прямий вплив на людські дії назовні – містить феноменологічні посилання на речі та дії у світі. Проте, як уявлене ціле, «завжди залишається поза одиничними речами та партикулярними вчинками як уявлений горизонт смислового цілого» (Бистрицький, 2019, с. 60). При чому рівень готовності відстоювати власний культурний життєсвіт світу вказує на ще сильніший екзистенціал ідентичності, ніж напад заради експансії: «Йдеться про культурний апіоризм турботи про власну ідентичність, із втратою котрої втрачається смисл не тільки колективного, а й індивідуального буття – власна автентичність» (Бистрицький, 2019, с. 61). Концепт відкриття та відстоювання власної ідентичності яскраво резонує із темою цінностей, як тих смислотворчих орієнтирів, що структурують індивідуальний досвід та «згущуються» у межі можливого буття колективної спільноти.

Тим часом у визначенні класика теорії війни К. фон Клаузевіца, а згодом підтвердженому феноменологом Ш. Брайтоном, війна є продовженням державної (національної) політики іншими засобами (Амельченко, 2025, с. 282). Тобто потенційно може бути виправданою. Важливо зазначити, що у цьому визначенні імпліцитно закладене припущення про внутрішню узгодженість між політичною волею держави та волею народу, яка надає війні характеру колективного волевиявлення. У ідеальному світі внаслідок такого інтенсійного

процесу формується ідентичність через взаємодію народу і політичної влади. Втім, за умов авторитарної системи, демонстрованої російським режимом, політична воля не постає як результат колективного узгодження, а радше нав'язується через механізми пропаганди, репресії та контроль над інформаційним простором з боку агресора. Коли у той же час українська сторона ні через політичну владу, ні шляхом народних потуг не виявляла інтересу до воєнної ескалації.

Однак, все таки варто зупинитися на феноменологічно обґрунтованому висновку Ш. Брайтона, який стверджує, що війна постає як інтенційний об'єкт, що містить у собі певний «надлишок буття», який не піддається повному осягненню (Амельченко, 2025, с. 282). Цей надлишок формується через множинність і непередбачуваність дій залучених в неї суб'єктів. У такому розумінні війна виходить за межі інструментальної логіки політики і відкривається як феномен, де реалізуються смисли. І ці смисли постійно перевищують намір, що їх породжує. Варто також згадати концепт «метаантропологічного потенціалізму» як методу, запропонованого С. Пирожковим та Н. Хамітовом, який дозволяє розглядати людське буття як відкриту систему можливостей та цивілізаційних спільнот, що втілюються у культурних архетипах, про які ми вже згадували (герой, військовий, зниклий безвісти тощо): «ці архетипи виражають буття особистостей уже не буденної людини, нехай і з розвинутою тілесністю, а особистостей граничного буття, які здійснюють духовні та душевні вчинки заради людства, його цивілізаційного поступу» (Пирожков, Хамітов, с. 47). Тільки в такому процесі вивільнення потенціалу може відбутися цілісна самореалізація особистості та нації.

Таким чином досвід повномасштабного вторгнення актуалізував війну у матеріально-феноменологічному вимірі. Відповідно, її динамічні, процесуальні компоненти висвітлюють модуси формування ідентичності. У цій парадигмі ідентичність постає як відкрита конфігурація, що простягається у напрузі між втратою і набуттям, свідомим колективним спротивом і «банальним злом», автентичним Я та загрозою Іншого. Війна виявляється граничною ситуацією,

котра не вичерпується інструментальною логікою політики, а містить у собі «надлишок буття». Боротьба за бажану даність спільного буття у своїй кульмінації формує інтуїтивно захоплювану стрижневу сутність ідентичності.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного філософського дослідження було виявлено, що російсько-українська війна постає передусім як глибинний екзистенційний злам, що трансформує як індивідуальне, так і колективне буття. Специфіка концептуалізації війни, зокрема у період повномасштабного вторгнення 2022–2025 рр., полягає у тому, що вона виходить за межі класичних воєнно-політичних інтерпретацій і набуває характеру боротьби за саму можливість існування певного способу буття, системи цінностей та ідентичності. Йдеться про конфлікт світів, тиранії проти демократії та свободи, що актуалізує граничні виміри людського буття.

Було встановлено, що сучасна війна має гібридний і мультифронтний характер, що розмиває межі між «фронтом» і «тилом» та залучає до переживання воєнного досвіду практично всі рівні соціального буття. Це, своєю чергою, зумовлює трансформацію повсякденності, в якій воєнні практики інтегруються у звичні способи життя. Як наслідок, переживання війни набуває виразно феноменологічного характеру, проявляючись передусім у трансформаціях повсякденних і культурних практик українців як на лінії бойового зіткнення, так і в тилу. Сучасна війна актуалізує феномен «постправди» як інструменту конструювання реальності. Водночас здатність до рефлексії, осмислення та філософського опису постає як необхідна умова збереження інтелектуальної та культурної суб'єктності. Використання тривимірної моделі аналізу війни – екзистенційного, ціннісного та людиноцентричного вимірів – дозволило структурувати воєнний досвід як комплексне явище.

Було показано, що формування спільності у воєнний час відбувається через багаторівневу систему культурно-ідеологічної належності. Однак вирішальним стає саме асоціативний рівень. Цей рівень характеризується виникненням сталих атомарних одиниць сенсу – так званих «культурних мемів». Саме через них відбувається швидке розпізнавання «свого» і «чужого» не на рівні декларацій, а через інтуїтивне впізнавання і співпереживання. У ході дослідження ми також оглянули декілька прикладів таких структурних одиниць

мови, які в процесі використання перетворюються на своєрідний спосіб спротиву та самоствердження нації. Аналіз також засвідчив, що значна частина воєнного досвіду артикулюється через парapoлемічні наративи – описи повсякденності, простори очікування та побутові сцени, в яких формується базова довіра, етичні орієнтири та фундаментальні структури співбуття. Це свідчить про зміщення фокусу з події бою на досвід її проживання.

Окремо було виявлено радикальну трансформацію явища проживання *втрати*. Смерть перестає бути приватною і набуває колективного значення. Війна сприяє переосмисленню моральних імперативів, які лягають в основу повсякденних та ритуальних практик пам'яті, жалоби, поховань. Такі метаморфози свідчать про просторово-символічне укорінення воєнного досвіду у життєсвіт нації. Було також проаналізовано феномен «руїни» як специфічного простору війни, що фіксує межовий стан між присутністю і відсутністю. Руїни, зруйновані міста та місця пам'яті виступають матеріальними носіями втрати, які не дозволяють витіснити досвід і постійно повертають до нього суб'єкта. Особливу увагу приділено травматичному досвіду зниклих безвісти, який позбавляє втрату просторової визначеності та унеможливлює завершення процесу горювання. Втрата у міжособистісному вимірі переходить у сферу уявного і наративного відтворення присутності, мотивуючи явище часової дезорієнтації. Продемонстровані приклади свідчать про можливість та необхідність феноменологічного осмислення воєнного досвіду в Україні як індивідуального, так і колективного простору трансформації структур свідомості.

Водночас у роботі продемонстровано, що досвід війни не вичерпується деструктивним виміром. Втрата набуває статусу продуктивної онтологічної умови формування нових цінностей та ідентичностей. Аналіз показав, що втрата у воєнному контексті виходить за межі індивідуального переживання та набуває колективного виміру. Водночас, війна як середовище реорганізації цінностей стає платформою для втілення потенційностей. Нові смисли виникають у напрузі між руйнуванням і необхідністю збереження. А смисли, що

закріплюються у колективному межовому досвіді, повторюються у множинних формах переживання та набувають нормативної й екзистенційної значущості, стають новими цінностями.

Окрему увагу приділено феномену ідентичності, яка є чи не головною складовою проєкту набуття нацією нових ціннісних орієнтирів. Війна як гранична ситуація руйнує ідентичність у її попередніх формах, але водночас створює умови для її нового заснування. У цій перспективі наріжною моделлю осмислення воєнного досвіду стає запропонована нами концепція *набуття-через-втрату*. Процес такого набуття не може бути редукований до індивідуальної рефлексії, а потребує колективного резонансу, що уможлиблюється через три виміри спільного воєнного досвіду: *межовий, присутності смерті та зустрічі Я суб'єкта з Іншим*. Формування ідентичності відбувається через інтенсивне самовіднесення суб'єкта до спільноти через щоденні феноменологічні практики. Уся множина воєнних досвідів стимулює у житті нації конституювання ідентичності через призму екзистенційного вибору, а не вродженої самоочевидності. І тут саме феноменологічний підхід дозволяє розглядати ідентичність у її процесуальності, як таку, що постійно формується у напрузі між втратою і спробою її смислового подолання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Амельченко, О. Є. (2024). Досвід війни та його суб'єктність крізь оптику провідних сучасних філософських підходів. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 14, 3–11. <https://doi.org/10.18523/2617-1678.2024.14.3-11>
- Амельченко, О. Є. (2025). Застосовність психоаналізу та феноменології до вивчення досвіду міграції як втрати у контексті досвіду війни. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 15, 3–13. <https://doi.org/10.18523/2617-1678.2025.15.3-13>
- Амельченко, О. Є. (2026). *Феноменологічна концептуалізація досвідів війни* (Doctoral dissertation, Національний університет «Києво-Могилянська академія»).
- Амельченко, О. (2025). Феноменологічна рецепція війни як людського досвіду: приклад окупації. *Phenomenological Reception of Experience of War: Example of Occupation. Philosophical Peripeteias*, 279–287.
- Арендт, Г. (2021). *Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла* (2-ге вид.). (А. Котенко, Перекл.). Дух і літера.
- Берестень, Ю. В. (2024). Війна як соціокультурний феномен в сучасному українському філософському дискурсі. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*, 7(1), 3–10.
- Бистрицький, Є. (2023а). Війна, політика і онтологія культури. *Круглий стіл часопису «Філософська думка»*. *Філософська думка*, (3), 5–6, 11–19, 46–47.
- Бистрицький, Є. (2019). Насилля, ідентичність і комунікація. *Філософська думка*, (2), 55–61.
- Бистрицький, Є. (2023b). До онтології війни: Чому військові дії, а не мирні перемовини. *Філософська думка*, (2), 74–98.
- Бистрицький, Є. (2022). Філософські уроки війни як екзистенційного зіткнення світів. У *Війна як соціокультурний феномен: Круглий стіл «Філософської думки»*. Частина 1. *Філософська думка*, (3), 21–22.

- Блекер, У. (2022). Наративи навколо війни: Параполеміка, травма та етика в українських репрезентаціях війни на Донбасі. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*, 9(1). <http://ewjus.com>
- Війна як соціокультурний феномен: Круглий стіл «Філософської думки». Частина 1. (2022). *Філософська думка*, (3), 7–58.
- Волковський, В. (2022). Належність до культури у перспективі війни. У Війна як соціокультурний феномен: Круглий стіл «Філософської думки». Частина 2. *Філософська думка*, (4), 133–136.
- Війна як соціокультурний феномен: Круглий стіл «Філософської думки». Частина 2. (2022). *Філософська думка*, (4), 105–144.
- Гусерль, Е. (2021). *Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії*. Folio.
- Доброносова, Ю. (2022). Війна як соціокультурний феномен: Круглий стіл «Філософської думки». Частина 2. *Філософська думка*, (4), 130–133.
- Еліаде, М. (2001). *Священне і мирське* (Г. Кьорян, Пер.). Основи.
- Єрмоленко, А. (2022). Відповідальність інтелектуалів у дискурсі війни в сучасній філософії. У Війна як соціокультурний феномен: Круглий стіл «Філософської думки». Частина 1. *Філософська думка*, (3), 9–15.
- Єрмоленко, А. М. (2022). Спротив замість перемовин: Відповідь українського філософа Анатолія Єрмоленка Юргену Габермасу. *Філософська думка*, (3), 59–63.
- Загороднюк, В. (2022). Антропологічний вимір війни: Ресентимент, зло, відповідальність. У Війна як соціокультурний феномен: Круглий стіл «Філософської думки». Частина 1. *Філософська думка*, (3), 25–27.
- Кебуладзе, В. (2023a). *Contra spem spero*. *The Ukrainians*. <https://theukrainians.org/contra-spem-spero/>
- Кебуладзе, В. (2023b). *Звична незвичність*. *The Ukrainians*. <https://theukrainians.org/zvychna-nezvychnist/>

- Ковалевська, Є. (2022, 6 травня). «Доброго вечора, ми з України»: Кому належить відома фраза і хто її такою зробив. BBC News Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61351682>
- Лопуга, О. І. (2023). Трансформація цінностей українського суспільства в умовах війни. У *Актуальний філософський дискурс: трансформаційні зміни в умовах війни: науковий круглий стіл до Міжнародного дня філософії, 16 листопада 2023 року* (с. 54–56). Liha-Pres.
- Менжулін, В. (2013). Історіографія філософії у контексті філософії досвіду. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 141, 32–38.
- Мерло-Понті, М. (2001). *Феноменологія сприйняття* (О. Йосипенко & С. Йосипенко, Пер.). Український Центр духовної культури.
- Мозгова, Н., & Гончаренко, К. (2022). Уявна, втрачена та набута цінність як ефект сьогодення. У Н. Л. Морська, Л. М. Литвин, & Г. А. Поперечна (Ред.), *Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід* (зб. тез IV Міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 трав. 2022 р., м. Тернопіль, с. 28–31). Вектор.
- Огаркова, Т., & Єрмоленко, В. (2025). *Життя на межі: Україна, культура та війна*. Дух і літера.
- Панич, О. (2015). Філософ і війна. *Філософська думка*, (1), 75–89.
- Паточка, Я. (2001). *Негативний платонізм; Вічність та історичність; Єретичні есе про філософію історії*. Видавництво Соломії Павличко «Основи».
- Пирожков, С. І., & Хамітов, Н. В. (2020). *Цивілізаційна суб'єктність України: Від потенції до нового світогляду і буття людини*. Наукова думка.
- Платформа пам'яті «Меморіал»*. (б.д.). <https://memorial.ua>
- Приходько, В. (2023). Феномен війни: Точка бачення матеріалістичної феноменології. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*, (1(8)), 35–39.
- Скороход, А. О. (2023). Феномен постправди в сучасному масмедійному просторі. У *Актуальний філософський дискурс: трансформаційні зміни в*

умовах війни: науковий круглий стіл до Міжнародного дня філософії, 16 листопада 2023 року (с. 64–66). Liha-Pres.

Український інститут національної пам'яті. (б.д.). Офіційний вебсайт.
<https://uinp.gov.ua>

Філіпова, Є. Д. (2024). *Питання влади та насильства у політичній філософії Ганни Арендт* (Бакалаврська кваліфікаційна робота). Національний університет «Києво-Могилянська академія».

Цимбал, Т. (2022). «Війна – це пульсуюча совість»: Евристичний потенціал етики війни. У *Війна як соціокультурний феномен: Круглий стіл «Філософської думки»*. Частина 1. *Філософська думка*, (3), 37–40.

Шамрай, В. (2023). Війна як знецінення цінностей у глобальному світі. *Філософська думка*, (4), 5–20. <https://doi.org/10.15407/fd2023.04.05>

Brantly, A. F. (2024). Forged in the fires of war: *The rise of a new Ukrainian identity*. *Policy Studies*, 45(3–4), 377–401.

Botvyn, T., Aleksandrova, M., Krymets, L., Dobrovolska, R., & Rudenko, O. (2022). Philosophical comprehension of the formation and development of Ukrainian culture in the context of military realities: The geopolitical aspect. *Amazonia Investiga*, 11(58), 84–92.

Devterov, I., Marukhovska-Kartunova, O., & Nikolenko, K. (2023). The philosophy of war in Ukrainian culture: A past to present. *Futurity Philosophy*, 2(2), 44–56. <https://doi.org/10.57125/FP.2023.06.30.04>

Hegel, G. W. F. (1999). *Political writings* (L. Dickey & H. B. Nisbet, Eds.; H. B. Nisbet, Trans.). Cambridge University Press.

Lévinas, E. (1971). *Totalité et infini*. M. Nijhoff.

Polglase, K., Mezzofiore, G., & Doherty, L. (2022, March 17). *Anatomy of the Mariupol hospital attack*. CNN. <https://edition.cnn.com/interactive/2022/03/europe/mariupol-maternity-hospital-attack/index.html>

Ratcliffe, M. (2023). *Grief worlds: a study of emotional experience*. The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/13987.001.0001>.

- Tytarenko, V., & Pohribna, D. (2024). The state of war as a historical necessity in the emergence of the Ukrainian nation: Julian Vassyian's reception of Hegel's philosophy of history. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 2(11), 60–66. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2024/11-12/13>
- Wierzchowski, T., Iwanowska, B., Stadniczeńko, D., & Kapranov, Y. (2024). The deconstruction of modern mortality of death: An analysis through law, war, and social philosophy. *Journal of Modern Science*, 60, 928–949. <https://doi.org/10.13166/jms/197288>